

Кластеризація як інструмент забезпечення конкурентних переваг національної економіки у європейському інноваційному просторі

Розглянуто теоретико-методологічні основи становлення та розвитку кластерів, які є новітнім та ефективним інструментом підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Проаналізовано світовий досвід формування та ефективного функціонування кластерних утворень. Визначено переваги об'єднання підприємств у кластери і вплив останніх на розвиток трансферу технологій та інноваційно-інвестиційний розвиток країни та її регіонів в умовах глобальної конкуренції. Досліджено особливості розвитку кластеризації економіки та її новітніх форм. Обґрунтовано доцільність використання механізму кластеризації в Україні на основі досвіду високорозвинених країн світу. Проведено аналіз кластерної політики в країнах-членах ЄС, визначено її особливості та основні тенденції у сучасних умовах. Обґрунтовано доцільність створення і кластерних утворень в Україні як важливого чинника забезпечення інноваційних конкурентних переваг національної економіки в умовах глобального розвитку. Проаналізовано сучасний стан, виявлено проблеми розвитку інноваційно-технологічних кластерів в Україні. Запропоновано напрями вдосконалення державної політики стимулювання створення і функціонування інноваційно-технологічних кластерів в Україні та залучення до їх мережі підприємств, науково-дослідних організацій, університетів і фінансових структур. Розроблено рекомендації щодо впровадження кластерних стратегій в економіці України. Ключові слова: кластери, кластеризація економіки, конкурентні переваги, європейський інноваційний простір.

Постановка проблеми. У сучасних умовах процеси глобалізації кардинально впливають на економічний розвиток багатьох країн світу та підприємницьку діяльність. У цих умовах постає необхідність пошуку конкурентних переваг на основі нових форм організації бізнесу. У світовому господарстві відбуваються значні зміни в організації виробництва як на національному і регіональному, так і на міжнародному рівнях. Вони викликають до життя новітні територіально-галузеві та інтеграційні об'єднання – кластери, які становлять собою добровільне об'єднання господарюючих суб'єктів, розташованих на певній території.

Аналіз останніх досліджень. Основні теоретичні положення кластеризації економіки та її ролі в інноваційному розвитку були розроблені відомими зарубіжними вченими: М. Кітінгом, Дж. Клеггом, А. Маршаллом, П. Кругманом, М. Портером, В. Прайсом, А. Ругманом, П. Самуельсоном, А. Скоттом, П. Фішером, Д. Якобсоном, Л. Янгом та іншими. В Україні також постійно зростає інтерес до проблем формування та функціонування кластерних утворень, розвитку кластерних технологій, у результаті чого з'явилася низка робіт вітчизняних дослідників, серед яких відзначимо роботи О. Амоші, В. Гейця, Я. Жаліла, М. Кизима, Д. Лук'яненка, А. Мокія, І. Ночвіної, В. Оскольського, А. Поручника, В. Сизоненка, С. Соколенка, А. Філіпенка, В. Чужикова, О. Шниркова та інших.

Як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники все більше уваги приділяють питанням економічного розвитку на основі міжрегіональної кластеризації, що обумовлюється можливістю підвищення конкурентоспроможності держави і окремих її регіонів за рахунок інтеграції виробничих і забезпечуючих (інфраструктурних) підприємств в одне ціле для сумісного досягнення поставлених цілей. Однак науково-прикладна діяльність у цьому напрямі на сьогодні розвинена недостатньо.

Метою статті є узагальнення наявних підходів щодо сутності кластерів та обґрунтування доцільності їх створення і функціонування; дослідження кластеризації як інструменту підвищення конкурентоспроможності національної

економіки та її регіонів в умовах глобального розвитку; розроблення науково-практичних рекомендації щодо кластерних утворень в Україні, а також обґрунтування методики їх оцінювання.

Основні результати дослідження. В умовах глобалізації конкурентоспроможність національних економік залежить насамперед від ефективності їх організації і ступеня інтегрованості в їх межах різних регіонів, галузей і виробництв. І сьогодні саме кластеризація економіки є необхідною формою внутрішньої інтеграції та кооперації, що здатна забезпечити не тільки стійкість, але й ефект протидії викликам глобальної конкуренції з боку наявних монопольних утворень.

Кластеризація економіки набуває широкого поширення у світі як основний інструмент розвитку конкурентоспроможності, стимулювання інновацій, залучення інвестицій, створення сучасних технологій. Досвід розвинених країн свідчить, що можливості кластерного підходу використовують для вирішення завдань, спрямованих на підйом економіки окремих галузей і регіонів. Кластери залучають набагато більше інвестицій, ніж окремі компанії. Цьому, як правило, сприяють мультиплікативне підсилення дій підприємств, які об'єднуються для досягнення спільної мети – підвищення індивідуальної конкурентоспроможності на основі використання сумарних конкурентних переваг. Приклад різних країн світу та регіонів, де розташовані кластери, викликає зацікавленість місцевих, регіональних і національних органів виконавчої влади інших країн, що мотивує їх проводити кластерно орієнтовану політику. Як показує сучасна практика, ступінь кластеризації економічної діяльності у світі достатньо високий.

Сучасні кластерні теорії пов'язані з розвитком постіндустріального і інформаційного суспільства. Досліджуючи його природу, американський футуролог Е. Тоффлер у своїй трилогії «Шок майбутнього» (1971 р.), «Третя хвиля» (1980 р.) і «Метаморфози влади» (1990 р.) та інших роботах використовував терміни «суперіндустріальне суспільство» та «суспільство третьої хвилі». Особливу роль у розвитку постіндустріального й інформаційного суспільства він відводив кластеризації економіки. На його думку, саме кластерна інтеграція сприяла впровадженню інновацій і призвела до підвищення конкурентоспроможності багатьох країн. Постіндустріальна парадигма характеризується неієрархічним порядком або так званим мережевим механізмом координації. Світова економіка та всі її підсистеми стратифікуються в кластерно-мережеві структури з горизонтальними зв'язками і механізмом колаборації (гібридна модель – гнучка та одночасно інтегрована) [1, с. 31-33].

Основні положення теорії кластеризації були сформульовані у роботах відомих зарубіжних учених: А. Маршалла, П. Кругмана, М. Портера, А. Скотта, П. Фішера, Д. Якобсона та інших. Вони розглядають феномен кластеризації як закономірний етап і чинник об'єктивного розвитку ринкових систем.

Зокрема, А. Маршалл розглядав кластери (від англ. Cluster – група, скупчення) як сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних між собою компаній у відповідних галузях, спеціалізованих постачальників, а також причетних до їх діяльності організацій (університети, торгові об'єднання, агентства стандартизації), що, конкуруючи між собою, водночас проводять спільну роботу [2, с. 177].

Вагомий внесок у розвиток сучасної теорії кластеризації зробив американський учений М. Портер, який вважається одним з її фундаторів. Ця теорія тісно пов'язана з його роботами про індустріальні (1990 р.) і регіональні кластери (1998 р.). Проте сам М. Портер визнає, що свої ідеї він почерпнув з праць А. Маршалла про «концентрацію спеціалізованих галузей в окремих місцевостях» [3]. У своїх роботах він розглядав кластери (промислові групи) – як групи близьких, географічно взаємозалежних компаній і пов'язаних з ними організацій, які спільно діють у певному виді бізнесу, характеризуються спільністю напрямів діяльності й взаємодоповнюють один одного.

Але М. Портер зосереджував свої дослідження кластеризації економіки в основному з позиції створення конкурентних переваг. На його думку, кластери охоплюють значну кількість різного роду підприємницьких структур, важливих для конкурентної боротьби, а саме: постачальників спеціального оснащення, нових інноваційних технологій і послуг, інфраструктури, сировини, додаткових продуктів тощо. Крім того, «...багато кластерів включають органи влади та інші установи – такі, як університети, центри стандартизації, торговельні асоціації, які забезпечують утворення, спеціалізоване перенавчання, інформацію, дослідження та технічну підтримку» [4, с. 258]. Отже, М. Портер вважав, що головним мотивом для організації промислових кластерів є те, що у них створюються найкращі умови для підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання і економіки загалом.

Сучасні кластери здатні трансформувати конкуренцію в інтеграційну кооперацію, не руйнуючи її як здорову рушійну силу світової економіки. Мережева національна економіка стає потужним двигуном соціально-економічного зростання і механізмом національної безпеки перед загрозою тотального корпоративного глобалізму. Кластери захищають національних виробників від впливу глобальних монополій, тим самим забезпечують реалізацію власних національних інтересів країн. Світова практика підтверджує, що лідерство в економічному зростанні сьогодні отримують ті країни чи регіони, на території яких утворилися кластери, і саме останні визначають конкурентоспроможність національних економік. Водночас ті країни чи регіони, у межах яких не сформувались кластери, поступово відходять на другий план чи перетворюються на аутсайдерів [5].

У сучасних умовах кластери мають значний інтеграційний потенціал. Так, зокрема, на думку В. Гейця, «Специфіка функціонування кластерів, полягає в інтеграції галузевих і територіальних принципів організації підприємницької діяльності, можливості більш повного використання інфраструктурного потенціалу країни та її регіонів, а також здатності до зміни конфігурації мережі: заміни окремих елементів, приєднання додаткових тощо» [6, с. 10-11].

В економічній літературі існують і інші наукові підходи щодо сутності кластерів. Наприклад, М. Енрайт (1990 р., 1996 р.) пов'язав просторові кластери з теоріями бізнес-екстерналій, агломераційної економіки, трудових об'єднань і переливів знань. Е. Бергман та Е. Фезер у монографії «Індустріальні і регіональні кластери» (1999 р.) визначили п'ять теоретичних концепцій, що підтримують кластерну теорію: зовнішньої економіки (вплив особливостей найближчого економічного простору); інноваційного середовища (природа інновацій, рівень знань і кваліфікації персоналу); кооперативної конкуренції (проблеми кооперування і конкуренції між елементами кластера), міжфірмової конкуренції; залежності шляху (вибір шляху розвитку залежно від чинників, не пов'язаних з поведінкою людей) [7, с. 156].

На сьогодні єдиного визначення для поняття «кластер» серед науковців немає. Проте найповніше його суть, на нашу думку, розкриває С. Соколенко, який зазначає, що кластер або мережева промислова група – це група близьких, географічно взаємопов'язаних підприємств та організацій, які з ними співпрацюють, спільно діють у певному виді бізнесу та характеризуються спільністю напрямів діяльності на виробництво продукції світового рівня і взаємодоповненням один одного [8, с. 256].

Окремі дослідники ототожнюють поняття «кластер» з поняттям «кластеризація». У науковій літературі існують певні розбіжності щодо тлумачення цього поняття, проте узагальнення літературних джерел дозволяє вказати на те, що кластеризація є комплексом організаційно-економічних заходів, що здійснюються державними, приватними або громадськими інститутами задля об'єднання підприємств та установ у кластери, встановлення між ними неформальних взаємовідносин і мережевої співпраці [9; 10].

Концепція кластеризації сьогодні є одним з нових і прогресивних напрямів як теорії, так і практики вивчення, організації та розвитку економічної діяльності, яке показало свою ефективність у багатьох країнах світу. Ця концепція сформувалась у 80-х рр. ХХ ст. і узагальнила в собі найкраще з багатьох попередніх теорій, а саме: конкурентоспроможність, інституціональний, інноваційний, територіальний і промисловий розвиток [11].

Кластерний підхід використовується: під час аналізу конкурентоздатності країни, регіону, галузі, окремого підприємства; як основа політики економічного та інноваційного розвитку; під час розроблення програм національного і регіонального розвитку; як основа стимулювання інноваційної діяльності; як інструмент для залучення інвестування; як основа взаємодії великого і малого бізнесу. Основна мета створення кластера – підвищити внутрішню та міжнародну конкурентоздатність його учасників за рахунок комерційного і некомерційного співробітництва, наукових досліджень та інновації, освіти, навчання і заходів політики підтримки. Світовий досвід показав, що кластерний підхід дозволяє підвищити ефективність взаємодії приватного сектору, держави, торговельних і професійних асоціацій, науково-дослідницьких установ і закладів освіти в інноваційному процесі.

Наприкінці ХХ ст. економічна влада в багатьох розвинених країнах світу значну увагу почала приділяти реалізації заходів, які базуються на кластерній концепції регіонального розвитку. Задля цього в цих країнах відбуваються кардинальні трансформаційні зміни в економічній і соціальній сферах, розвиваються сучасні організаційно-економічні форми співробітництва на ринкових засадах. На державному і регіональному рівнях створюється відповідна інституціональна інфраструктура (агентства, інститути, департаменти тощо), спрямована на формування і розвиток регіональних кластерних утворень. Кластеризація економіки супроводжується реалізацією загальнодержавної політики і національних програм соціально-економічного розвитку, спрямованих на підтримку інноваційного та науково-технологічного розвитку країни, проведенням децентралізації управління економіки і реформуванням регуляторних і бюджетно-фіскальних механізмів, розробленням загальнонаціональних і регіональних стратегій територіального розвитку.

Розроблення і реалізація національних програм інноваційного та науково-технологічного розвитку країн має здійснюватися, враховуючи сучасні інтеграційні процеси та на різних економічних рівнях. Для країн – учасниць інтеграційних утворень це передбачає розроблення та реалізацію єдиної інноваційної політики та формування спільного інноваційного простору та ринку. В основі цього явища лежить посилення міжнародних інтеграційних процесів, введення єдиної економічної політики, загострення конкуренції на світових ринках, що спричинило появу якісно нової можливості інноваційного розвитку та міждержавного співробітництва в інноваційній сфері.

Створення єдиного інноваційного простору та ринку інноваційних технологій стало можливим завдяки функціонуванню національних інноваційних систем (НІС), що базуються на можливостях державного регулювання та законодавстві, яке забезпечує розвиток національних економік за рахунок підвищення ефективності використання науково-технічного потенціалу країн світу шляхом створення механізму комерціалізації виробництва високотехнологічної продукції. Об'єктивні передумови до цього поки що склалися тільки в країнах-членах ЄС, де генерується близько 1/3 глобального обсягу наукових знань і створюється спільний європейський науково-дослідницький та інноваційний простір, орієнтований на формування загальноєвропейського ринку ідей, знань, досліджень, інновацій [10].

На сучасному етапі розвитку інноваційна політика в країнах-членах ЄС реалізується шляхом виконання 7-ої Рамкової програми, у якій визначені

пріоритетні напрями співробітництва в науково-технічній сфері з понад 60 країнами світу. За даними Європейської комісії, частка підприємств і організацій, що здійснюють інноваційну діяльність, становить понад 50%, найвищий рівень інноваційної активності у сфері виробництва досягнуто в Ірландії (72%), Німеччині (68%). Під час розроблення та реалізації інноваційної політики найбільша увага має приділятися вирішенню таких завдань і розвитку напрямів, як отримання найбільших інноваційних конкурентних переваг за рахунок національних і загальноєвропейських зусиль у підтримці наукових досліджень і створенні необхідної інфраструктури [11].

На Лісабонському саміті у березні 2000 р. було ухвалено стратегію запровадження в Європі моделі подальшого розвитку економіки, що базується на знаннях. Науково-технічна інтеграція в країнах-членах ЄС на сучасному етапі передбачає створення єдиного інноваційного простору та ринку інноваційних технологій, міжнародних мереж обміну досвідом у сфері інновацій і різних програм співробітництва у науково-технічній сфері. Передусім це створення широкої мережі спеціалізованих центрів досконалості в країнах Європи та віртуальних центрів за допомогою нових інструментів інтерактивного спілкування. Серед інших пріоритетів є використання інструментів і ресурсів для залучення інвестицій у наукові дослідження і розробки та інновації, таких як системи непрямої допомоги, ризиковий капітал, нові інструменти захисту інтелектуальної власності. Крім того, передбачено можливість запровадження й низки інших інструментів політики покращення трансферу наукових знань: бази даних та інформаційні системи; структури та механізми обміну інформацією та досвідом.

Як інституційне забезпечення розвитку спільного інноваційного простору в ЄС були створені такі інституції, як Європейська дослідницька рада і Європейський технологічний інститут, на базі яких передбачено сформувати європейське науково-технічне й інноваційне співтовариство світового класу. Для підвищення координації науково-дослідних ініціатив і програм всередині ЄС були запроваджені Європейські технологічні платформи, які представляють собою спільні технологічні ініціативи в головних, стратегічно важливих сферах, що поєднують інтереси представників державних і приватних структур з реалізації довгострокових планів наукових досліджень на практиці. Серед перспективних напрямів розвитку Європейського дослідницького простору та інновацій до 2020 р. можна виділити заходи зі скасування обмежень для вільного руху наукових кадрів і створення системи можливостей кар'єрного зростання, розвитку унікальних загальноєвропейських дослідних установ і відповідних інфраструктур, міжнародний трансфер технологій, заохочення взаємовигідного міжнародного співробітництва в науково-технічній та інноваційній сферах [12].

У Європі процес кластеризації пов'язаний з низкою державних заходів, а саме: створенням у 1968 р. Генерального директорату з регіональної політики, у 1975 р. – Європейського фонду регіонального розвитку, а у 1988 р. прийняття Хартії регіоналізму, що започаткувала діяльність Ради регіональних і місцевих товариств [11]. Значну фінансову та експертну допомогу з боку ЄС, Організації «Центральна європейська ініціатива», ЄБРР, інших інституцій отримали постсоціалістичні країни Центральної та Східної Європи, що значно сприяло реформуванню їх економік до сучасних ринкових вимог, підвищило їх конкурентні переваги на міжнародних ринках [11, с. 60].

Кластерні об'єднання сьогодні є однією з найефективніших форм організації інноваційно-інвестиційних процесів, форм економічного розвитку, за якої на ринку конкурують вже не окремі підприємства, а цілі комплекси, які скорочують свої витрати завдяки спільній технологічній кооперації компаній. Кластери формують специфічний економічний простір задля розширення сфери вільної торгівлі, вільного переміщення капіталу та людських ресурсів, а отже виконують функції структуроутворюючих елементів глобальної системи.

Кластерні об'єднання набули широкого розвитку у провідних економіках світу – США, багатьох країнах-членах ЄС та Азії, де теорію кластерів вважають одним з основних інструментів підвищення рівня конкурентоспроможності окремих галузей і економіки загалом. Наприклад, у країнах-членах ЄС нині налічується більш як 2 тис. кластерів, у яких працює понад 40% усієї європейської робочої сили. Кластеризацією повністю охоплено промисловість Данії, Норвегії, Швеції, Фінляндії. Так, у Фінляндії створено і функціонує 9 кластерів, які відрізняються високою продуктивністю. Маючи у своєму розпорядженні всього 0,5% світових лісових ресурсів, ця країна забезпечує 10% світового експорту продукції деревопереробки і 25% – паперу. Окрім лісового, найважливішими для економіки Фінляндії є також інформаційний та телекомунікаційний кластери, що забезпечують сукупно основний об'єм експорту та формують значну частину ВВП країни. У результаті проведення економічної політики, що базується на кластеризації, Фінляндія протягом 2000-х рр. посідає провідні місця у світових рейтингах конкурентоспроможності [12].

Цікавий досвід формування кластерних утворень має Данія. Проведена в цій країні за декілька років робота вивела її у світові лідери кластеризації економіки, у якій сьогодні функціонують 29 провідних кластерів, що об'єднують 40% усіх підприємств країни, які забезпечують 60% експорту, і розробляється власна концепція кластеризації. У Нідерландах також високий рівень кластеризації економіки, яка розбита на 20 «мегакластерів», на основі функціонування яких визначені пріоритети інноваційної політики держави [12].

У Німеччині достатньо ефективно функціонують кластери у промисловості, насамперед у машинобудуванні, хімії та біотехнологіях. Останніми роками саме завдяки кластеризації економіки Німеччина стала на міжнародному рівні визнаним науковим та економічним лідером у сфері біотехнологій. Сьогодні у цій сфері Німеччина значно випереджає багато інших розвинених країн, а обіг цієї галузі промисловості перевищує 3 млрд євро. У сфері біотехнологій наукові дослідження забезпечують понад 30 тис. науковців. Витрати на наукові дослідження та розробки в цій галузі сягають більше 1 млрд євро [11].

В Італії отримали розвиток промислові округи (кластери), у яких задіяно близько 30% робочої сили від загального рівня зайнятості. Індустріальні кластери характеризуються високою концентрацією невеликих фірм традиційної обробної промисловості. Італія – країна, де переважають невеликі компанії, і на сьогодні з 4 млн фірм лише 2% – це великі компанії. Усього в Італії функціонує 200 індустріальних округів, що об'єднують 60 тис. підприємств і виробляється понад 1/3 обсягів експортної продукції [12].

У США понад половину підприємств працюють за кластерною моделлю: підприємства кластера розташовані в одному регіоні і максимально використовують його природний, кадровий та інтеграційний потенціали. Зараз у США діють близько 400 найбільших кластерів у галузях високих технологій, видобутку природних ресурсів, виробництва побутових товарів, а також в індустрії сервісу. Частка кластерів у ВВП США складає близько 61%, а частка зайнятого в них трудового потенціалу країни – 57%. Американські «ноу-хау» в секторі виробництва товарів споживання забезпечили лідерство країни в сільському господарстві, виробництві пакувальних і механізованих засобів поряд з успіхами в галузі реклами та фінансовому секторі. Як правило, продукція кластерів орієнтована на експорто- або імпортозаміщення. Водночас передовим кластером вважається «Силікована долина», на частку якої припадає близько 30% від усіх венчурних капіталовкладень США [5].

Кластеризація економіки стала також важливим механізмом розвитку і в країнах Центральної та Східної Європи – Угорщині, Польщі, Чехії, Словаччині. Так, в Угорщині вже на початку XXI ст. було створено мережу з 150 кластерів у таких напрямках, як будівництво, текстильне виробництво, термальні води,

оптична техніка, автомобілебудування, деревообробка, харчова продукція, електроніка та ін. В Угорщині також функціонує близько 80 промислових парків, які об'єднують близько 600 компаній із загальною кількістю працівників понад 60 тис. осіб. Ці промислові парки мають відповідну інфраструктуру та дуже істотні митні та податкові пільги. Це традиційні способи державного регулювання економіки, які можуть бути успішно реалізовані в Україні [11].

Особливістю створення кластерів у Польщі є те, що його підтримку, включаючи фінансування, здійснює держава в особі Польського агентства розвитку підприємництва (ПАРП) при Міністерстві економіки Польщі. Сьогодні щодо кластерів діють оперативні програми «Інноваційна економіка» і «Підтримка Східної Польщі», які фінансуються державою за рахунок структурних фондів Євросоюзу. Такі можливості є сприятливими для економіки та для подальшої інтеграції у ЄС. Також серед позитиву слід зазначити, що у Польщі кластери розташовані майже рівномірно по всій території держави. Розроблено програму національного розвитку кластерів і в Словенії, а також прийнято стратегію зростання конкурентоспроможності промисловості. Як свідчать дані Всесвітнього економічного форуму, активна кластеризація економіки Угорщини, Чехії та Словаччини дозволила цим країнам значно підвищити свої рейтинги конкурентоспроможності та увійти до ТОП-30 найбільш конкурентоспроможних країн світу [10].

Поширеність кластерних стратегій дуже нерівномірна між країнами; різняться і практики їх здійснення. Кластерна модель у європейських країнах значно відрізняється від американської та азійської великою кількістю кластерів (сьогодні, за різними експертними оцінками, нараховується понад 2000 кластерів) і прямим впливом на їх діяльність з боку держави та урядових установ, а також значною фінансовою підтримкою кластерних утворень (кластерні програми, ініціативи, загальні стратегії інноваційного розвитку, фінансування сектору НДДКР). Країни-члени ЄС прийняли за основу шотландську модель кластера, за якої ядром такого спільного виробництва стає велике підприємство, що об'єднує навколо себе невеликі фірми, але популярною залишається також італійська модель. Вона більш гнучка і базується на рівномірній співпраці підприємств малого, середнього та великого бізнесу. Вважається, що для країн з перехідною економікою (до яких належить Україна) найбільш прийнятною є саме така форма кластерної організації виробництва [11].

Кластерна політика країн-членів ЄС зосереджена здебільшого на формуванні й підтримці ефективного функціонування успішних кластерів. Вона поєднала в собі важливі структурні компоненти регіональної, науково-технічної, інноваційної та промислової політик завдяки досягненню єдиної мети: об'єднати всіх учасників – представників підприємницьких структур, науки, влади задля підвищення конкурентоспроможності країн-членів ЄС та їх регіонів шляхом реалізації інноваційно-інвестиційної моделі розвитку, застосовуючи яку формують інноваційні конкурентні переваги країни в умовах глобальної конкуренції. Важливою умовою ефективності кластерної політики є результативна взаємодія та співробітництво урядових організацій на всіх рівнях: від регіонального та місцевого – до наднаціонального. У країнах-членах ЄС більшість конкурентоспроможних кластерів було утворено в результаті поєднання зусиль урядів країн, регіональної влади та представників менеджменту кластерів і підприємницьких структур.

Порівняльний аналіз основних складових кластерних програм європейських країн показує наявність стійких тенденцій щодо формування механізмів та інструментів їх реалізації відповідно до визначених пріоритетів регіонального розвитку та національних економік загалом, які можуть включати: залучення нових суб'єктів до участі у діяльності кластерних утворень; розвиток сфери надання колективних послуг і підтримки (проведення навчальних тренінгів; розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури; комерціалізація

науково-технічних розробок і технологій, міжнародний трансфер технологій і його інформаційне забезпечення); створення сприятливих умов для бізнес-середовища та покращення інвестиційного клімату; стимулювання спільних приватно-державних НДДКР; масштабну підтримку кластерних ініціатив як з боку держави, так і підприємницькими структурами [12].

Сьогодні кластерна політика в країнах Європи спрямована на формування спільного європейського бізнес-середовища та реалізується на трьох різних рівнях: перший – на мегарівні через загальноєвропейські програми підтримки, які фінансуються Європейською комісією та структурними фондами ЄС; другий – на макрорівні за допомогою реалізації кластерних програм в окремих європейських країнах на національному та регіональному рівнях; третій – передбачає на мікрорівні підтримку бізнесом кластерів за допомогою власних фінансових ресурсів та ініціатив. Однак, попри актуальність питання щодо затвердження і реалізації єдиної кластерної політики для країн-членів ЄС, на нашу думку, така єдина стратегія може виявитися недостатньо ефективною, з огляду на наявність значних диспропорцій у рівнях та умовах економічного розвитку країн-членів ЄС, які особливо загострилися під час останньої світової фінансово-економічної кризи, а також історичні й культурні особливості країн і регіонів.

У країнах-членах ЄС з 2008 р. розпочався новий етап у реалізації кластерної політики, який характеризується загостренням проблем, пов'язаних з посиленням глобальної конкуренції й новим європейським курсом – підтримкою та створенням потужних кластерів світового рівня відповідно до нової стратегії ЄС «Європа 2020». За результатами експертних досліджень асоціації «Європа ІнтерКластер», кластери світового рівня представляють кластерні утворення, конкурентоспроможні на світовому ринку, з потужною інноваційною економічною системою, які залучають масштабні інвестиції та впливають на міжнародні інтеграційні процеси в економічній сфері [11].

Досвід багатьох країн світу доводить, що розвиток інноваційно-технологічних кластерів позитивно впливає на економічну і соціальну ситуацію, підтримує процес модернізації промисловості. В інноваційно-технологічних кластерах застосовуються сучасні технології та інновації у виробничих процесах, виробляють високоякісні товари, поліпшується дослідницький потенціал країни. Діяльність інноваційно-технологічних кластерів створює сприятливі умови для розвитку малого і середнього бізнесу, співпраці з іноземними економічними суб'єктами і тому позитивно впливає на конкурентоздатність, продуктивність праці і підвищення рівня зайнятості населення, вирішення проблем працевлаштування тощо.

У сучасних умовах розширення процесів глобалізації і регіоналізації міжнародної співпраці значно зростає роль транскордонного співробітництва регіонів України, насамперед у інноваційно-інвестиційній сфері, що відкриває нові можливості для активізації підприємництва на периферійних територіях і підвищення їх конкурентоспроможності. Транскордонне співробітництво як форма міждержавної інтеграції та інтенсифікації зв'язків прикордонних регіонів займає важливе місце в системі міжнародних економічних відносин. Наприклад, в Австрії діють транскордонні кластери з Німеччиною, Італією, Швейцарією, Угорщиною, активізувались зв'язки з Францією та Великобританією. Розроблена політика стимулювання розвитку зв'язків між дослідними інститутами та промисловим сектором, знижені регуляторні бар'єри в інноваційних програмах, формуються центри конкурентоспроможності. Особливого поширення таке співробітництво набуло у вигляді євро регіонів, що полягає в об'єднанні прикордонних територій для їх подальшого розвитку, насамперед економічної інтеграції і ефективного вирішення спільних проблем [12].

Важливим підґрунтям реалізації євроінтеграційної економічної політики України має бути розроблення загальнодержавних і регіонально орієнтованих стратегічних програм розвитку, спрямованих на адаптацію вітчизняної

промисловості до стандартів ЄС і забезпечення інноваційних конкурентних переваг на міжнародних ринках. Розвиток інноваційних ініціатив суб'єктів господарювання в умовах кластерної організації виробництва є важливим напрямом прискорення інтеграційних процесів в європейській економічній та інноваційній простір. Однак під час їх реалізації виникає низка проблем як інституційного, так і економіко-правового характеру. Тому пошук шляхів подолання перешкод формування та розвитку кластерних утворень є одним з головних стратегічних пріоритетів інноваційного розвитку підприємницьких структур у реальному секторі економіки.

Сьогодні в Україні функціонує понад 10 високотехнологічних (інноваційних) кластерів. Наприклад, серед них можна виділити: «Нові машини» (м. Дніпро); «Енергетика сталого розвитку» (м. Київ); «Нові матеріали» (м. Харків); «Біотехнології» (м. Львів); «Технології інформаційного суспільства» (м. Київ) та інші. Також в Україні продовжують формуватися промислово-інноваційні кластери і в інших регіонах. Наприклад, у Львівській області проводиться робота зі створення інформаційно-інноваційного та освітньо-просвітницького консорціуму (кластера) як функціональної структури регіонального центру науково-технічної та економічної інформації. У Миколаївській області ініціювали створення суднобудівного кластера й активно співпрацюють з університетами, підприємствами та фінансовим сектором над науковим, нормативним, фінансовим та іншими видами забезпечення. Сприяння кластерних ініціатив зазначено у таких регіональних цільових економічних програмах, як «Створення в області інноваційної інфраструктури», «Розвиток інформаційного простору», «Розвиток малого підприємництва» (Одеська, Вінницька, Львівська, Запорізька області та ін.) [9; 10].

Водночас, окрім високотехнологічних, в Україні наявні кластери, що мають низьку економічну ефективність, наприклад у Донецькій, Луганській, Запорізькій, Дніпропетровській, Полтавській і Кіровоградській областях функціонують кластери (металургійний, гірничодобувний, нанотехнологій, машинобудування – устаткування для вугільної і гірничодобувної промисловості), які були створені в свій час за адміністративними ознаками на підставі монопольного управління [9; 13].

Структурно-галузевий аналіз розвитку промислового сектору України показує, що на високотехнологічні галузі, які належать до VI технологічного укладу (системи штучного інтелекту, біотехнології, глобальні інформаційні мережі), припадає лише 1-3% загального обсягу промислового виробництва та експорту. Щодо галузей, пов'язаних з виробництвом середньотехнологічної продукції, – V технологічного укладу (фармацевтична промисловість, машинобудування, виробництво електронного та електричного устаткування), то їх частка у загальному обсязі промислового виробництва та експорту складає усього 6-8%. Вони здебільшого зосереджені в Харківській, Київській і Львівській областях. Низькотехнологічні галузі III-IV технологічних укладів (виробництво та переробка сировини) займають найбільшу частку в структурі промислового виробництва та експорту в Україні, понад 50%. Вони здебільшого розташовані в Полтавській, Запорізькій, Донецькій і Луганській областях [9].

Отже, однією з основних перешкод на шляху розвитку кластерних утворень, зокрема тих, що спеціалізуються на виробництві інноваційної продукції, є технологічно застаріла економічна структура України. Тому розвиток кластерів в Україні є нагальною необхідністю, викликаною сучасними економічними проблемами України в умовах посилення глобальної конкуренції на світових ринках. Однак кластеризація економіки потребує проведення необхідної підготовки, а саме: визначення тих галузей, у яких будуть створені кластери, обґрунтування доцільності цього, вибір потенційних підприємств тощо.

На сьогодні в Україні вже сформовано підґрунтя для розвитку кластерів. Однак їх розвиток пов'язаний з наявністю значних перешкод інституційного

та економіко-правового характеру, для подолання яких необхідно: провести системні реформи, що забезпечать адаптацію вітчизняного господарського законодавства до європейських стандартів; створити механізми міждержавної кластерної кооперації з економічно розвиненими країнами світу, зокрема з країнами-членами ЄС задля оптимізації процесів економічної євроінтеграції.

Висновки. Таким чином, економіка, що формуються на основі кластерного підходу, – це модель конкурентоздатної та інвестиційно-інноваційно привабливої економіки, що забезпечує високий рівень і якість життя населення. Необхідність використання кластерів полягає у тому, що процеси інновації вимагають ресурсів і компетенції, які перебувають часто за межами окремо взятої компанії. Сьогодні застосування кластерного підходу в Україні є необхідною умовою для відродження вітчизняного виробництва, підвищення ефективності інноваційного розвитку національної економіки та її регіонів, досягнення високого рівня конкурентоспроможності в контексті її євроінтеграції. Саме для України, особливо в умовах все зростаючої глобалізації та конкуренції, питання скорішого створення та сприяння ефективному розвитку кластерних об'єднань набувають особливої актуальності та мають безумовну практичну і наукову перспективу, особливо в умовах трансформаційних змін, що відбуваються у світовій економіці, у якій на перший план виходить володіння якісно новим видом ресурсів, а саме інформацією, інноваціями та інтелектом.

Список використаних джерел

1. Тоффлер Э. *Третья волна*. М.: АСТ, 1999. 261с
2. Маршалл А. *Принципы экономической науки*: в 3-х т. М.: Наука, 1993. Т. 1. 594 с.
3. Портер М. *Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран*. М.: Международные отношения, 1993. 896 с.
4. Портер М. *Конкуренция* / пер. с англ. М.: Вильямс, 2006. 608 с.
5. Ринейська Л. С. Кластери у сучасній глобальній економіці. *Ефективна економіка*. № 5. 2016. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>
6. Геєць В. Кластери і мережеві структури в економіці. *Економіст*. 2008. № 10. С. 10-11.
7. Bergman E. M., Feser E. J. *Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applications*. Web Book in Regional Science. Morganton, WV: Regional Research Institute, West Virginia University, 1999. 342 p.
8. Соколенко С. І. *Кластери в глобальній економіці*. К.: Логос, 2004. 848 с.
9. Оскольський В. В. Кластеризація – вагомий фактор підвищення конкурентоспроможності економіки України. *Економіка України*. 2014. № 11. С. 4-16.
10. Ночвіна І. О. Кластеризація як чинник інноваційного розвитку національної економіки: світовий досвід для України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди: Економіка*. 2016. Вип. 16. С. 47-53.
11. Комар Н. Концепція формування та державної підтримки кластерних структур в Європі. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2014. № 2. С. 53-64.
12. *European Cluster Observatory*: Website. 2018. URL: <http://www.clusterobservatory.eu>
13. Кизим М. О. *Промислова політика та кластеризація економіки України*: монографія. Х.: Инжек, 2011. 304 с.

References

1. Toffler, E. (1999). *Tret'ya volna [The third wave]*. Moscow: AST. [in Russian].
2. Marshall, A. (1993). *Printsipy ekonomicheskoy nauki [Principles of economic science]*: 3 vols. Vol. 1. Moscow: Science. [in Russian].
3. Porter, M. (1993). *Mezhdunarodnaya konkurentsia: konkurentnyye preimushchestva stran [International competition: competitive advantages of countries]*. Moscow: International Relations. [in Russian].
4. Porter, M. (2006). *Konkurentsia [Competition]*. Translated from English. Moscow: Williams. [in Russian].
5. Rynayska, L. S. (2016). *Klasteri u suchasniy hlobal'niy ekonomitsi [The clusters in the modern global economy]*. *Efektivna ekonomika – Effective Economy*, 5. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua> [in Ukrainian].
6. Heyets, V. (2008). *Klasteri i merezhevi struktury v ekonomitsi [Clusters and network structures in the economy]*. *Economist – Economist*, 10, 10-11. [in Ukrainian].
7. Bergman, E. M., Feser E. J. (1999). *Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applications*. Web Book in Regional Science. Morganton, WV: Regional Research Institute, West Virginia University.
8. Sokolenko, S. I. (2004). *Klasteri v hlobal'niy ekonomitsi [Clusters in the global economy]*. Kyiv: Logos. [in Ukrainian].

9. Oskolskyy, V. V. (2014). Klasteryzatsiya – vahomyy faktor pidvyshchennya konkurentospromozhnosti ekonomiky Ukrainy [Clustering is a significant factor in increasing the competitiveness of Ukraine's economy]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 11, 4-16. [in Ukrainian].
10. Nochvina, I. O. (2016). Klasteryzatsiya yak chynnyk innovatsiynoho rozvytku natsional'noyi ekonomiky: svitovyy dosvid dlya Ukrainy [Clusterization as a factor in the innovative development of the national economy: world experience for Ukraine]. In *Zbirnyk naukovykh prats' Kharkivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody: Ekonomika [Proceedings of the H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University: Economics]*: Vol. 16 (pp. 47-53). [in Ukrainian].
11. Komar, N. (2014). Kontseptsiya formuvannya ta derzhavnoyi pidtrymky klasternykh struktur v Yevropi [Conception of formation and state support of cluster structures in Europe]. *Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu – Bulletin of Ternopil National Economic University*, 2, 53-64. [in Ukrainian].
12. *European Cluster Observatory*: Website. 2018. Retrieved from <http://www.clusterobservatory.eu>
13. Kyzym, M. O. (2011). Promyslova polityka ta klasteryzatsiya ekonomiky Ukrainy [The industrial policy and clusterization of economy of Ukraine]. Kharkiv: Inzhpek. [in Ukrainian].

Bilyk R. S. Clustering as an instrument for ensuring the competitive advantages of the national economy in the European innovation space.

The theoretical and methodological foundations of formation and development of clusters, which are the newest and effective tool for increasing the competitiveness of the national economy, are considered. The world experience in the formation and effective functioning of cluster formations is analyzed. Particular attention is paid to the development of clustering of the economy of European countries. The main branches of European countries, in which the largest number of clusters operates, are determined. The peculiarities of functioning of the cluster economy model in Scandinavian countries, Italy, Germany, countries of Central and Eastern Europe are analyzed. The clusters that work most effectively are listed. The advantages of combining enterprises into clusters and the influence of the latter on the development of technology transfer and the innovation and investment development of the country and its regions in the conditions of global competition are determined. The peculiarities of economy clustering and its new forms are studied. The expediency of using the clustering mechanism in Ukraine based on the experience of highly developed countries of the world is substantiated. The methodical approaches to comparative analysis of development stages and mechanisms of effective use of economic advantages of clusters on micro, meso and macro levels, as well as typology of clusters and the classification of types of cluster associations have been improved, which made it possible to identify the structure of economic interests of cluster participants in the process of implementing competitive relations. The transformational changes in the activity of clusters as a result of the evolution of global processes and the intensification of the use of information and communication technologies are considered. The expediency of creation and functioning of clusters in Ukraine as an important factor in ensuring the competitive advantages of its economy in the conditions of global development is substantiated. The current state and problems of the development of innovation-technological clusters in Ukraine are revealed. The identified areas of the economy and the sectors in which the clusters were created are the following: the construction industry, heavy and light industry, the agrarian sector and tourism. The prospective directions of clustering at the level of transport infrastructure, cross-border clusters and clusters with IT technologies are mentioned. The paper explores the mechanism of formation of cluster associations on the basis of identification of the main market trends and determines organizational principles and forms of interaction of cluster participants, as well as technologies of forming current competitive advantages in national sector clusters and increasing the competitiveness of the Ukrainian economy. The author suggests the directions of improvement of the state policy in terms of stimulation of creation and functioning of innovation-technological clusters in Ukraine and attraction of small and medium enterprises to their network. Proposals regarding the increase of cluster functioning efficiency and ensuring of their positive influence on the development of national economy are offered. Recommendations on the implementation of cluster strategies in Ukrainian economy are developed.

Keywords: clusters, clustering of economy, competitive advantages, global innovation space.

Білик Руслана Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (e-mail: ruslanaosadchuk21@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4006-8416>).

Bilyk Ruslana Serhiyivna – Ph.D. (Econ.), Associate Professor, Department of international economics of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

Надійшло 11.02.2019 р.